

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПЕРЕХОДУ ДО ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

SUPPORT COMPETITIVENESS OF NATIONAL HIGHER EDUCATION SYSTEM AS PRECONDITION FOR THE TRANSITION TO A KNOWLEDGE ECONOMY

Золотих І.Б.

кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Миколаївський національний аграрний університет

Статтю присвячено питанням конкурентоспроможності національної системи вищої освіти в умовах переходу до економіки знань. З'ясовано її недоліки та переваги, визначено основні напрями вдосконалення освітньої політики. Розглянуто міжнародний досвід становлення конкурентоспроможних систем вищої освіти, підсумовано основи найкращих практик реформування вищої освіти.

Ключові слова: економіка знань, національна система вищої освіти, чинники забезпечення конкурентоспроможності, недоліки, переваги, пріоритетні напрями розвитку, освітня політика.

Стаття посвячена вопросам конкурентоспособности национальной системы высшего образования в условиях перехода к экономике знаний. Выявлены её недостатки и преимущества, определены основные направления совершенствования образовательной политики. Рассмотрен международный опыт становления конкурентоспособных систем высшего образования, проанализирована мировая практика реформирования высшего образования.

Ключевые слова: экономика знаний, национальная система высшего образования, факторы обеспечения конкурентоспособности, недостатки, преимущества, приоритетные направления развития, образовательная политика.

The article deals with the competitiveness of the national higher education system in the transition to a knowledge economy. It is found its advantages and disadvantages, the main directions of improvement of educational policy. Consider the experience of international competitive systems of higher education, foundations summarizes best practices reforming higher education.

Keywords: knowledge economy, the national system of higher education, competitive factors, disadvantages, benefits, priority directions of development, educational policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Серед чинників модернізації економіки, що передбачають перехід на інноваційний шлях розвитку і формування на цій основі економіки знань, вирішальне місце займає освіта, оскільки саме вона забезпечує якісний стан людського потенціалу, реалізація якого і дає безперервні технологічні, організаційні, інституційні та інші зміни. Важливість освіти й освітньої сфери як основи формування інтелектуального потенціалу країни ніколи і ніким не оскаржувалася [1, с. 23–24]. Освіта набуває особливого значення як фактор економічного розвитку, сприяє підвищенню економічного і соціального рівня життя індивідуума. Освіта є одним з основних факторів підвищення добробуту суспільства, забезпечення національної конкурентоспроможності та сталого розвитку економіки.

У контексті посилення конкурентної боротьби на глобальному рівні необхідність створення потужної конкурентоспроможної системи вищої освіти актуалізує принципову важливість пошуку та формування власних конкурентних переваг, що дають змогу зайняти належну нішу на ринку освітніх послуг та утримувати конкурентні позиції в умовах сучасного динамічного середовища [2, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. З актуальних питань сфери освіти, підвищення його якості, модернізації та забезпечення конкурентоспроможності опубліковано значну кількість праць. Серед авторів таких робіт можна відзначити таких учених, як: О. Хоменко, М. Сандул, Р. Семив, М. Долишній, І. Ходикіна, Б. Данилишин, В. Куценко, Л. Холина, А. Слепухін, А. Кос-

тюченко, Р. Мочник, В. Гневашева; серед зарубіжних: П. Агорвала, Ф. Альтбаха, М. Мартінеза; М. Ван Дер Венде, Дж. Кабо, М. Шоу (ЄС); О. Ківінена, Дж. Валімаа, Дж. Нурмі, С. Голтта (Фінляндія); К. Соренсена і Г. Дж. Кіма (Південна Корея); Ф. Кітагави (Японія), Н. Сімоновича та Д. Антоновича (Польща), Б. Уелдона (Чехія) та ін.

Ці праці присвячені питанням впливу вищої освіти на формування людського капіталу, пріоритетним напрямом діяльності вищих закладів, які забезпечують необхідні умови формування та запобігання його втраті. Розглянуто питання конкурентоспроможності систем вищої освіти, міжнародний досвід становлення конкурентоспроможних систем вищої освіти, підсумовано основи найкращих практик реформування вищої освіти. Висвітлено передумови конкурентоспроможності вищої освіти таких країн, як США, Фінляндія, Південна Корея, а також особливості ефективності освітнього простору Європейського Союзу. Але недостатньо висвітлено питання забезпечення конкурентоспроможності системи вищої освіти в умовах переходу до нової економіки.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті – проаналізувати стан конкурентоспроможності національної системи вищої освіти України, з'ясувати її недоліки та переваги, визначити основні напрями вдосконалення освітньої політики.

Виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Економічне значення освіти довгий час залишалося за рамками теоретичних досліджень. Класики хоча і визнавали важливість освіти, але не з точки зору його впливу на економічне зростання, а з точки зору пробудження моральності широких мас народу і виховання лояльності до уряду, оскільки «людина, все життя якої проходить у виконанні небагатьох простих операцій, ... не має випадку і необхідності витончувати свої розумові здібності або вправляти свою кмітливість... Вона тому, природно, втрачає звичку до такої вправи і стає такою тупою і неосвіченою, якою тільки може стати людська істота» [3, с. 722].

А. Сміт робить висновок, що «якби навіть держава не могла отримати ніякої вигоди від освіти нижчих класів народу, вона все ж мала би дбати про те, щоб вони не залишалися зовсім неосвіченими. Чим більше вони утворені, тим менше вони схильні до помилок екстазу і забобонів, які у неосвічених націй часто викликають найжахливіші заворушення. Крім того, освічений народ завжди більш вихований і більш схильний до порядку, ніж народ неосвічений і тупий... Такий народ більш схильний критично ставитися і більш здатний встановлювати істинний сенс корисливих претензій до партій і бунтівних елементів, з огляду на це, його не так легко захопити в легковажну або непотрібну опозицію заходам уряду» [3, с. 729].

Вивчення досвіду ефективних національних систем вищої освіти є актуальним для формування основ політики і механізмів підвищення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти з метою досягнення стану її максимальної ефективності для забезпечення передумов рівноправної участі країни в глобальній економіці.

Досягнення стану оптимального функціонування систем вищої освіти – надзвичайно складний процес, передусім через залучення до нього великої кількості зацікавлених сторін. *Свої особливості цей процес має також залежно від економічного середовища й обраної економічної моделі розвитку країни; у децентралізованих і більш ринкових системах вищої освіти управління фінансуванням значно відрізняється від практик, прийнятих у централізованих системах. Зовсім різними у цій сфері, зокрема, є підходи фактично соціалістичних скандинавських країн і традиційно капіталістичних США.*

Для забезпечення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти необхідно проаналізувати її стан і визначити пріоритетні напрями її розвитку в умовах економіки знань.

З'ясовуючи ключові фактори забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти, можна звернутися до практики країн із найбільш високими рейтингами розвитку національних систем вищої освіти.

Тенденції сучасності, такі як глобалізація, інформатизація суспільства, трансформація економік провідних країн відповідно до принципів інноваційного розвитку та формування економіки знань, зумовили підсилення уваги державних управлінців, академічної спільноти й освітян загалом до сектору освіти, зокрема вищої, у розрізі формування максимально ефективних механізмів її реформування відповідно до вимог сучасності та кращих світових практик.

Конкурентоспроможність системи вищої освіти розуміється як здатність ефективно забезпечувати потреби держави в інтелектуальному капіталі, наукових дослідженнях і формуванні в соціумі гуманістичних цінностей та світогляду, при цьому успішно інтегруючись у глобальний освітній простір і роблячи внесок як у соціально-економічний розвиток нації, так і в науково-технічний прогрес людства.

Ефективність системи вищої освіти в національній економіці – це її здатність забезпечувати не лише необхідний в економіці інтелектуальний капітал, але й здійснювати ширший суспільний ефект, зокрема – скорочувати розрив між прошарками населення, зменшувати соціальні диспропорції і вирішувати соціальні проблеми, підвищуючи культуру [4].

За рейтингом Universitas 21 найбільш конкурентоспроможними в 2015 р. визначено системи вищої освіти США (1-е місце), Швейцарії (2-е), Скандинавських країн (відповідно 3-тє, 4-е

і 5-е місця – Данії, Фінляндії, Швеції), Канади та ін., а також тих країн, яким упродовж порівняно короткого терміну вдалось суттєво підвищити позиції своїх систем освіти (Сінгапур – 9-е місце в рейтингу, Тайвань – 21-е, Південна Корея – 22-е місце) [5].

Забезпечення конкурентоспроможності системи освіти США має свої особливості. Першим фактором конкурентоспроможності системи вищої освіти є підвищення її *доступності*, зокрема вищої, і забезпечення все більшої кількості американців освітою. Після Промислової революції саме в Сполучених Штатах Америки були створені перші технічні та інженерні університети, що стали кращими у світі, з яких, власне, розпочалась «ера домінування» США на глобальній арені (і не лише освітній). Із розвитком технологій держава створювала основу для подальших досліджень і відкриттів – від машини для очистки бавовни до пароплавів, складальних конвеєрів, ноутбуків до мережі Інтернет.

Другим фактором передбачено постійну *державну підтримку* науково-дослідницької діяльності. В інформаційну епоху, коли інновації все сильніше впливають на економіку, наукові дослідження в усіх сферах і галузях стають важливішими, ніж будь-коли раніше.

Решта факторів – це розбудова і постійна *модернізація інфраструктури; політика «відкритих дверей»* (за винятком декількох періодів) по відношенню до імміграції; таким чином, у США постійно поповнювалась робоча сила як висококваліфікованими працівниками, так і тими, хто не мав значних професійних навичок, що давало змогу підтримувати в суспільстві атмосферу енергійності й амбіційності, а також за рахунок притоку найкращих умів поповнювати університети, створювати нові підприємства і генерувати нові ідеї, що вели країну до значних досягнень, зміцнення економіки і процвітання.

І, нарешті, *державні заходи щодо регулювання приватного сектору* економіки, у тому числі формування в країні гарного інвестиційного клімату, що робить її привабливою для дослідників і вчених (наприклад, шляхом упродовження надійної системи захисту інтелектуальної власності), стимулює розвиток малого бізнесу і венчурного підприємництва. Саме ці фактори стали передумовами формування національної системи вищої освіти США.

Вартим уваги є вивчення досвіду становлення конкурентоспроможної системи вищої освіти Фінляндії. Історія її перетворення на одну з найефективніших систем освіти на всіх рівнях бере свій початок у 1960-х роках ХХ ст., коли колективними зусиллями уряду й експертів було створено Програму розвитку освітнього сектору, яка враховувала особливості країни і була націлена на максимальну ефективність. Завданнями цієї Програми було вирівнювання якості навчання в усіх установах, тож на даний час

будь-яка школа в Фінляндії – хороша, так само як і будь-який університет. Професія вчителя і викладача в країні є надзвичайно престижною, внаслідок великого конкурсу тільки найкращі студенти можуть стати викладачами. Програма реформування системи освіти Фінляндії була комплексною і націленою на підвищення якості навчання на всіх рівнях починаючи з початкової освіти, з розумінням того, що знання, отримані в школах, стають основою для отримання подальшої освіти [6]. Метою Програми було також надання кожному учню найкращої освіти; оскільки населення Фінляндії порівняно невелике, реформаторами було вирішено, що ефективною буде лише така система освіти, яка дає можливість досягти максимальних результатів усім, а не тільки найкращим і найталановитішим студентам [7–9]. Таким чином, не менш важливими для формування конкурентоспроможної системи вищої освіти є комплексний підхід (з урахуванням початкової і середньої освіти), орієнтація на максимальне залучення громадян до освіти, підвищення соціального престижу сектору освіти, а також забезпечення якісної освіти в найбільшій можливій кількості освітніх установ незалежно від регіону.

Свої особливості має система вищої освіти ЄС, яка складається з національних систем вищої освіти країн – членів ЄС і водночас завдяки інтеграційним змінам може розглядатись як одна цілісна. Програма Erasmus, Болонський процес і Лісабонська стратегія заклали основу для становлення конкурентоспроможного диверсифікованого європейського науково-дослідницького простору [9].

Впродовж останніх двох десятиліть суттєво посилювались позиції системи вищої освіти Південної Кореї. Активне реформування системи вищої освіти в країні розпочалось у період індустріалізації країни, між 1945 та 1970 рр., і саме в цей час залучення населення до вищої освіти значно збільшилось. У 70–80-ті роки це збільшення відбувалось переважно за рахунок інженерних спеціальностей; упродовж цих двох десятиліть вища освіта зробила відчутний внесок у соціоекономічне зростання Південної Кореї. Нова демократична система освіти, направлена на органічне включення країни у відкриту світову інформаційну й освітню систему, почала формуватись у 1990-х роках, і вища освіта вже стала масовою. На початку ХХІ ст. 84,5% випускників вищих шкіл було прийнято до ВНЗ [10]. Реформування вищої освіти через інновації на університетському рівні стало головним завданням уряду Південної Кореї. Рівень академічної компетенції корейських університетів був порівняно низьким, і це привернуло увагу уряду до системи вищої освіти. До сьогодні основною метою національної політики є якісні зміни у вищій освіті.

Реформи проходили в декілька етапів і передбачали такі заходи, як диверсифікація і

спеціалізація університетів, створення автономної і демократичної наукової спільноти з акцентом на гуманність і креативність у навчальних програмах, інновації на вступних іспитах до вищих навчальних закладів, створення різноманітних освітніх програм, розвиток актуальних спеціальностей і галузей знань, упровадження міждисциплінарних підходів, значне підвищення цільового фінансування вищої освіти, реформування початкової і середньої освіти, реформування ВНЗ відповідно до світових стандартів і створення університетів світового класу, підвищення академічної мобільності, інтеграція у світову наукову спільноту тощо [11; 12]. Послідовні і комплексні зусилля уряду Південної Кореї в реформуванні системи вищої освіти виявились успішними завдяки їх комплексності, продуманості і послідовності, що дало змогу впродовж 15–20 років трансформувати систему освіти з орієнтованої на залучення якомога більшої кількості студентів у бік надання якомога якіснішої освіти та створення більш жорстких конкурентних умов [13, с. 133]. Як результат, система вищої освіти Південної Кореї входить у ТОП-25 світу, а також три корейські університети входять до ТОП-100 кращих вищих навчальних закладів світу за рейтингом QS у 2015 р. [14]. Проектне фінансування розвитку науково-дослідницьких університетів, чітка система контролю, зміна суспільного ставлення до вищої освіти, активне застосування досвіду країн – ключових інноваторів у становленні конкурентоспроможної економіки (а також залучення провідних закордонних учених до науково-дослідницької роботи корейських університетів) разом з урахуванням особливостей розвитку регіонів Південної Кореї – усі ці фактори зумовили успішність реформ системи вищої освіти країни.

Із переходом до ринкових відносин важливе значення в забезпеченні конкурентоспроможності національної системи вищої освіти має створення «підприємницького університету». Тенденція скорочення державного фінансування витрат у багатьох країнах змушує вищі навчальні заклади самостійно вишукувати кошти для існування.

Американський учений-економіст П. Шульце вказує два шляхи реалізації підприємницької функції університету [15]. Перший напрям пов'язаний із підготовкою майбутніх підприємців, людей, готових заснувати і нести відповідальність за власний бізнес. Другий напрям – підприємницька діяльність самого університету: створення бізнес-інкубаторів, технопарків, дочірніх фірм і т. п. Університет повинен залучати студентів і підприємців у підприємництво, надаючи їм не тільки інформаційно-консультаційну, але й ресурсну допомогу.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Освіта як основа формування інтелектуального потенціалу країни має величезне значення в умовах

переходу до економіки знань. Освітня сфера набуває особливого значення як фактор економічного розвитку. Вона сприяє підвищенню економічного і соціального рівня життя індивідуума та є одним з основних факторів підвищення добробуту суспільства, забезпечення національної конкурентоспроможності та сталого розвитку економіки.

Конкурентоспроможність системи вищої освіти – це здатність ефективно забезпечувати потреби держави в інтелектуальному капіталі, наукових дослідженнях і формуванні в суспільстві гуманістичних цінностей та світогляду, при цьому успішно інтегруючись у глобальний освітній простір і роблячи внесок як у соціально-економічний розвиток нації, так і в науково-технічний прогрес людства.

Ефективність системи вищої освіти в національній економіці обумовлює її здатність забезпечувати не лише необхідний в економіці інтелектуальний капітал, але й здійснювати ширший суспільний ефект, зокрема скорочувати розрив між прошарками населення, зменшувати соціальні диспропорції і вирішувати соціальні проблеми, підвищуючи культуру.

Найбільш конкурентоспроможними за рейтингом Universitas 21 у 2015 р. визначено системи вищої освіти США, Швейцарії, Скандинавських країн Канади та ін., а також тих країн, яким упродовж порівняно короткого терміну вдалось суттєво підвищити позиції своїх систем освіти, це: Сінгапур, Тайвань, Південна Корея.

Аналізуючи систему вищої освіти США як найкращої у світі слід відзначити:

- її доступність до вищої освіти і забезпечення все більшої кількості американців освітою;
- постійну державну підтримку науково-дослідницької діяльності, розбудову і постійну модернізацію інформаційної інфраструктури;
- проведення політики «відкритих дверей» (за винятком декількох періодів) по відношенню до імміграції; таким чином, у США економіка постійно поповнювалась висококваліфікованими працівниками;
- здійснення державних заходів щодо регулювання приватного сектору економіки, у тому числі формування в країні гарного інвестиційного клімату, що робить її привабливою для дослідників і вчених (наприклад, шляхом упровадження надійної системи захисту інтелектуальної власності), стимулює розвиток малого бізнесу і венчурного підприємництва.

Тенденція скорочення державного фінансування витрат у багатьох країнах змушує вищі навчальні заклади самостійно шукати кошти для існування. Із цієї метою університет повинен стати «підприємницьким», тобто створювати бізнес-інкубатори, технопарки, дочірні фірми і т. п., а також залучати студентів і випускників у підприємницьку діяльність, надаючи їм не тільки інформаційно-консультаційну, але й ресурсну допомогу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Становление экономики знаний: от теории к практике / Под общ. ред. Н.В. Осокиной, Е.Е. Жернова ; Мин-во образ. и науки РФ ; Кузбас. гос. тех. ун-т; каф. общей экономики. – Кемерово, 2012. – С. 23–24.
2. Дьякон А.А. Формування конкурентних переваг національної системи вищої освіти : автореф. дис. .... к.е.н. / А.А. Дьякон. – Чернігів, 2014. – С. 9–10.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – С. 722–727.
4. Хоменко О.В. Особливості формування конкурентоспроможних систем вищої освіти / О.В. Хоменко, М.С. Сандул // Науковий вісник Херсонського університету. – 2015. – Вип. 11. – Ч. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_11/129.pdf.
5. Williams R. U21 Ranking of National Higher Education Systems. / Williams R., Leahy, A., G. de Rassenfosse, Jensen P., University of Melbourne, Melbourne. – 2015.
6. Friedman T.L. That Used to Be Us: How America Fell Behind in the World It Invented and How We Can Come Back. / Thomas L. Friedman, Michael Mandelbaum. – Farrar, Straus and Giroux. – New York. – 2011.
7. Hölttä S. Recent Changes in the Finnish Higher Education System. / European Journal of Education.– Vol. 23. – № 1–2. – P. 91–103.
8. Kivinen O. Expanding Education and Improving Odds? Participation in Higher Education in Finland in the 1980s and 1990s. / Osmo Kivinen, Sakari Ahola and Juha Hedman // Acta Sociologica, Vol. 44. – № 2. – P. 171–181.
9. Parjanen M. Access to Higher Education: Persistent or Changing Inequality?: A Case Study from Finland. / Matti Parjanen and Ossi Tuomi // European Journal of Education, Vol. 38. – № 1 (Mar., 2003). – P. 55–70.
10. Lee J.K. Main Reform on Higher Education Systems in Korea. / Revista Electrónica de Investigación Educativa. – 2000. – № 2(2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://redie.uabc.mx/vol2no2/contents-lee.html>.
11. Terri Kim. Higher Education Reforms in South Korea: Towards ethnocentric internationalisation or global commercialisation of higher education? // Brunel University. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.srhe.ac.uk.
12. Gwang - Jo Kim. Education Policies and Reform in South Korea [Електронний ресурс]. – Режим доступу citeseerx.ist.psu.edu.
13. Сандул М.С. Формування конкурентоспроможності системи вищої освіти Республіки Корея / М.С. Сандул // Науковий вісник ХДУ. Серія «Економічні науки». – Херсон. – 2014. – № 6. – С. 128–133.
14. QS Stars University Ratings. QS World University Rankings 2014/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.topuniversities.com/>.
15. Schulte P. The entrepreneurial university: a strategy for institutional development // Higher education in Europe. V.29. – P. 187–193.